Chapter 3. शीलम् एतत् प्रशस्यते

अनुप्रयोगः

1. क. निम्नलिखितानां पदानां उच्चारणम् कुरुत (निम्नलिखित पदों का उच्चारण कीजिए) –
सम्प्रीतिश्च, लोकोऽनुप्रसीदति, रुष्टास्तुष्टाः, नेत्रयोरिव, कराविव, कुर्यात्तन्मित्रम्, कृतधियस्तिष्ठन्ति।

(ख) अधोलिखितानां अनुलेखनम् कुरुत (उपर्युक्त पदों को फिर से लिखिए) –
सम्प्रीतिश्च, लोकोऽनुप्रसीदति, रुष्टास्तुष्टाः, नेत्रयोरिव, कराविव, कुर्यात्तन्मित्रम्, कृतधियस्तिष्ठन्ति।

2. (अ) अधोलिखितुषु पदेषु तालव्यवर्णानाम् चयनं कुरुत (निम्नलिखित पदों में तालव्यवर्ण चुनकर लिखिए)

(क) चक्षुषा ....
(ख) आशाया: ....
(ग) आश्रयति ....
(घ) वाचि ....
(ङ) सम्भोजनम् ....

उत्तरः
(क) च्
(ख) श् य्
(ग) श् य् इ
(घ) च् इ
(ङ) ज्।

2. (ब) निर्देशानुसारम् उत्तरत (निर्देश के अनुसार उत्तर दीजिए) –
(क) 'रुष्टः' इति पदे कः वर्णः ओष्ठ्यः ?
(ख) 'तुष्टः' इति पदे कः वर्णः दन्त्यः?
(ग) "किरणैः' इति पदे कः वर्णः कण्ठतालव्यः?
(घ) 'अविचार्य' इति पदे कः वर्णः दन्तोष्ठ्यः ?
(ङ) 'भाषा' इति पदे कः वर्णः मूर्धन्यः?

उत्तरः
(क) उ
(ख) त्

(ग) ऐ
(घ) व्
(ङ) ष्

3. (अ) उदाहरणम् अनुसृत्य अधोलिखितानां पदानां समासं कुरुत (उदाहरण के अनुसार निम्नलिखित पदों का समास कीजिए) –
यथा न धर्मः – अधर्मः
न अभ्यासः – अनभ्यासः

(क) न विचार्य ....
(ख) न द्रोहः ....
(ग) न ज्ञः (जानाति इति) ....
(घ) न जीर्णः ....
(ङ) न उचितम् ....

उत्तरः
(क) अविचार्य
(ख) अद्रोहः
(ग) अज्ञः
(घ) अजीर्णः
(ङ) अनुचितम्।

3. (ब) अधोलिखिततालिकायां रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत (निम्नलिखित तालिका में रिक्त स्थान भरिए)

(क) दानम् + च = ...
(ख) रुष्टाः + तुष्टाः = ...
(ग) प्रीतिः + ... = प्रीतिश्च
(घ) .... + इव = नेत्रयोरिव
(ङ) .... + च = अनुग्रहश्च
(च) करौ + इव = ...
(छ) प्रसादः + अपि = ...

उत्तरः
(क) दानञ्च
(ख) रुष्टास्तुष्टाः
(ग) च

(घ) नेत्रयोः
(ङ) अनुग्रहः
(च) कराविव
(छ) प्रसादोऽपि।

4. पदानां समानार्थकानि पदानि पाठात् चित्वा लिखत (पदों के समानार्थक पद पाठ से चुनकर लिखिए) –
(क) सहभोजनम् ....
(ख) सम्बन्धिभिः ....
(ग) जलम् ....
(घ) संसारः ....
(ङ) वाचा ....
(च) अनुग्रहः ....
(छ) हस्तौ ....
(ज) परितृप्तः ....

उत्तरः
(क) सम्भोजनम्
(ख) ज्ञातिभिः
(ग) तोयम्
(घ) लोकः
(ङ) गिरा
(च) प्रसादः
(छ) करौ
(ज) तुष्टः।

5. 'यथा' 'तथा' इति अव्यययोः प्रयोगः सह एव भवति।
उदाहरण- यथा गुरवे रोचते शिष्यः तथा करोति।
एवमेव अधोलिखितानि वाक्यानि पूरयत –

(क) .... भूमिः .... जलम्।
(ख) .... बीजम् .... अङ्करः।
(ग) .... देशः .... भाषा।
(घ) .... राजा .... प्रजा।
(ङ) .... करौ शरीरं रक्षतः पक्ष्मणी च नेत्रयोः रक्षां कुरुतः .... एव सन्मित्रम् मित्रस्य हितं करोति।
(च) .... सूर्यकिरणाः कमलिनीपत्रं विकासयन्ति .... विद्यायाः अभ्यासः बुद्धः

विकासं करोति।

उत्तरः
(क) यथा, तथा
(ख) यथा, तथा
(ग) यथा, तथा
(घ) यथा, तथा
(ङ) यथा, तथा
(च) यथा, तथा।

6. अधोलिखितान् प्रश्नान् संस्कृतभाषया उत्तरत (निम्नलिखित प्रश्नों के संस्कृत भाषा में उत्तर दीजिए) –

(क) कैः सह विरोध: न कर्तव्यः?
(ख) लोकः केभ्यः दासवत् आचरति?
(ग) केषां कृपा अपि भयम् उत्पादयति?
(घ) संसारः कं नरम् अनुप्रसीदति?
(ङ) शीलं किं कथ्यते?
(च) कस्य बुद्धिः विकसिता भवति?
(छ) महत्कार्यं कुर्वन्तः अपि के व्याकुलाः न भवन्ति?

उत्तरः
(क) ज्ञातिभिः सह विरोधः न कर्तव्यः।
(ख) लोकः तेभ्यः दासवत् आचरति ये आशायाः दासाः सन्ति।
(ग) अव्यवस्थितचित्तानां कृपा अपि भयम् उत्पादयति।
(घ) संसारः तं नरम् अनुप्रसीदति यः चक्षुषा, मनसा, वाचा कर्मणा च चतुर्विधं लोकं प्रसीदति।
(ङ) कर्मणा, मनसा, गिरा सर्वभूतेषु अद्रोहः, अनुग्रहः दानं च शीलं कथ्यते।
(च) यः पठति, लिखति, पश्यति, परिपृच्छति, पण्डितान्, उपाश्रयति तस्य बुद्धिः विकसिता भवति।
(छ) महत्कार्य कुर्वन्तः अपि कृतधियः व्याकुलाः न भवन्ति।

7. अधोलिखितभावानां समक्षं पाठात् चित्वा समुचितं श्लोकं पंक्तिम् वा लिखत (निम्नलिखित भावों के सामने पाठ से चुनकर समुचित श्लोक या पंक्ति लिखिए) –

(क) बुद्धिमन्तः महद् अपि कार्यम् आरभ्य कदापि व्याकुलाः न भवन्ति।
……………………………………………………………
(ख) यादृशी भूमिः भवति जलस्य आस्वादः अपि तादृशः एव भवति।
……………………………………………………………

(ग) अस्थिरचित्ताः जनाः अतिशीघ्रम् प्रसन्नाः अप्रसन्नाः वा भवन्ति। अतः तेषाम् अनुग्रहः अपि विश्वसनीयः न भवति।

………………………………………………………………

(घ) बुद्धः सम्यक् विकासार्थं पठनं लेखनं परिप्रश्नः आदिभिः क्रियाविधिभिः अभ्यासः कर्तव्यः।

………………………………………………………………

(ङ) यस्य नरस्य नयनयोः प्रेमभावः, मनसि परहितचिन्तनम् वाचि माधुर्य, कर्मणि च प्रियं, हितं कर्तुम् तत्परता भवति सः एव लोके प्रशंसनीयः।

………………………………………………………………

उत्तरः
(क) महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः।
(ख) यथा भूमिः तथा तोयम्।
(ग) अव्यवस्थितचित्तानां प्रसादोऽपि भयङ्करः।
(घ) यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति पण्डितानुपाश्रयति।
तस्य दिवाकरकिरणैः नलिनीदलमिव विकास्यते बुद्धिः।।
(ङ) अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा।
अनुग्रहश्च दानञ्च शीलमेतत् प्रशस्यते।

8. श्लोकान् आधृत्य रिक्तस्थानानि पूरयत (श्लोकों के आधार पर रिक्त स्थान की पूर्ति कीजिए) –

(क) सम्बन्धिभिः सह कदापि ……………… न कर्त्तव्यः।
(ख) ……………… दासाः सर्वलोकस्य दासाः भवन्ति।
(ग) अस्थिरचित्तानाम् अनुग्रहः अपि ……………… जनयति।
(घ) ……………. कार्यम् आरभ्य व्याकुलाः भवन्ति।
(ङ) सर्वभूतेषु ……………… , अनुग्रहः ………………… च शीलं कथ्यते।

उत्तरः
(क) विरोधः,
(ख) आशायाः,
(ग) भयम्,
(घ) अज्ञाः,
(ङ) अद्रोहः, दान।

9. अधोलिखितानां सूक्तीनां समक्षं पाठात् चित्वा समुचितपङ्क्तिं लिखत (निम्नलिखित सूक्तियों के सामने पाठ से चुनकर समुचित पंक्ति को लिखिए) –

(क) सङ्गच्छध्वं संवदध्वं सं वो मनांसि जानताम्।

....

(ख) अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति।

....

(ग) देशमाख्याति भाषणम्।

....

(घ) राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः, पापे पापाः समे समाः।

....

(ङ) अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रियाः।

....

उत्तरः

(क) सम्भोजनं सङ्कथनं सम्प्रीतिश्च परस्परम् ज्ञातिभिश्च कार्याणि।
(ख) महारम्भाः कृतधियास्तिष्ठन्ति च निराकुलाः।
(ग) यथा देशः तथा भाषा।
(घ) यथा राजा तथा प्रजा।
(ङ) अव्यवस्थितचित्तानां प्रसादोऽपि भयङ्करः।